

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

ความหมายของนาค โดยทั่วไปมีความหมายหลากหลายอย่าง บางแห่งก็ให้ความหมายว่า งูทั่วไป งูที่แผ่แผงพานเชื้อสายของนางกัทธู หรือนาง สุรสา ช้าง เมฆ เป็นต้น ในบางแห่งนอกจากจะกล่าวว่ามีหมายถึงงูหรือช้างแล้วยังหมายถึงผู้ประเสริฐ ด้วย¹ บางเล่มได้อธิบายความหมายของนาคไว้อย่างละเอียดกว่าโดยอธิบายว่านาค หรือ นรเทพมีพักตร์เป็นมนุษย์ มีหางเป็นงู เกิดจากนางกัทธูชายา ของกัศยปฤๅษี²

ในคัมภีร์ วชิรสารัตถสังคหะ³ได้กล่าวถึง ความหมายของศัพท์นาค ว่า

นาโค หมายถึง ผู้ประเสริฐ

นาค หมายถึง “ สัตว์ ประเสริฐ ” ได้แก่ ช้าง

นาคสล หมายถึง ผู้หมดบาป ได้แก่พระพุทธเจ้า

ในพระวรมิกสูตร⁴ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหาของพระกุมารกัสสปะ เกี่ยวกับคำถามที่ว่า อะไรชื่อนานาค ดังนี้ “ คำว่านาคนั้นเป็นชื่อของภิกษุผู้ชื่อนาสพคำนั้นอธิบายว่า นาคจงหยุดเถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบน้อมต่อนาคดังนี้ “

ถึงดูเหมือนว่านาคจะมีความหมายหลากหลายดังที่กล่าวไปในข้างต้น แต่ถ้าดูจากศัพท์ต่างๆ แล้วในงานเขียนวรรณคดีทั้งในบาลี และสันสกฤต นาคล้วนแต่มีแนวทางของความหมายที่เป็นงู แต่นาคนั้นย่อมไม่ใช่งูที่เป็นธรรมดา แต่น่าจะมีความพิเศษอยู่ในตัว

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, (2513), ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย), หน้า 394.

² หลวง บวรบรรณรักษ์, (2507), สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน, (พระนคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ), หน้า 626.

³ พระศิริรัตนปัญญาเถระ, (2512), วชิรสารัตถสังคหะ, สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์ จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองสิริณชยัญ และทำบุญอายุ พระวิสุทธรังษี วัดสุทัศน์เทพวราราม (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์), หน้า 224.

⁴ "พระสูตรต้นปิฎก," พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, (2521) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา).

การศึกษาเรื่องราวของนาคที่ผ่านมา จะเห็นว่า ส่วนใหญ่มีการอธิบายถึง นาคเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา โดยไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์ กับ ผู้คนหรือชุมชน จะเห็นว่า คติความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อดั้งเดิมอันเนื่องจากลัทธิความอุดมสมบูรณ์ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง แสดงให้เห็นถึงเค้าการนับถือสัตว์ เช่น ภาชนะดินเผาขีดขูดลวดลายและเขียนสี เป็นรูปงู และสัตว์เลื้อยคลานที่บ้านเชียง ซึ่งกำหนดอายุประมาณ 3,600 ปี⁵ หรือ การพบรูปของกบบนกลองมโหระทึกที่ใช้ในพิธีกรรมขอฝนจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏนี้เองเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันถึงการเคารพในธรรมชาติเพื่อทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงตนอยู่ได้ ระบบการบูชาสัตว์ที่ปรากฏนั้น จะพบถึงสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับ ดิน และน้ำ โดยความเชื่อที่ว่า งูเป็นสัตว์ที่อยู่ในดิน หรือกบที่เป็นสัตว์ที่สัมพันธ์กับน้ำ โดยอาจสังเกตว่าเมื่อใดที่กบร้องก็จะทำให้เกิดฝนตกได้ ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ เช่น การบูชาหลักเมือง (เส้า) ก็เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อเพื่อนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน หรือเป็นเทพารักษ์ของชุมชน เช่น ที่ปรากฏในพงศาวดารลาว ว่า

“บัดนี้เจ้าฤๅษีสองพี่น้องจึงสร้างเมือง ล้วนขวงขึ้นเป็นประถม
 ขึ้นที่นั่น เจ้าฤๅษีจึงตั้งเสาหลักขึ้นชื่อว่า หลักหมัน
 ไว้ทางทิศตะวันออกหลักก่อนสองปักไว้ที่นาไร่เดียว
 หลักก่อนสามปักไว้ที่ห้วยโฮปแล้วใส่ชื่อเมืองว่า
 เมืองเชียงดงเชียงทองด้วยนิมิตรเอาชื่อน้ำดง
 แลต้นไม้ทองเป็นนิมิตร ชื่อนั้น”⁶

เมื่อลัทธิความเชื่อใหม่อย่างพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนาขยายตัวเข้ามาในบริเวณแถบอีสานนี้ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนอีสานนี้ ระบบความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานได้ถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในระบบความเชื่อใหม่ โดยการสร้างให้สัตว์ที่มีพลังเหนือธรรมชาติ เช่น งู ในความเชื่อพื้นเมืองเดิมกลายเป็น นาค ตามความเชื่อใหม่ที่เข้ามาเพื่อสอดคล้องกับแนวความเชื่อที่มีในท้องถิ่น ดังนั้น เราจะพบเรื่องราวของนาคได้มีส่วนสัมพันธ์อย่างมากกับการเกษตรกรรม ของชุมชน ดังจะกล่าวต่อไป นอกจากความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ที่เอื้อต่อการทำเกษตรกรรมแล้ว ยังปรากฏว่า นาคเป็นความเชื่อที่สัมพันธ์

⁵ ชิน อยู่ดี,(2516), วัฒนธรรมบ้านเชียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 21.

⁶ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ปวิวรรต, (2521), พงศาวดารแห่งประเทศลาว (มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), หน้า 1.

กับพระพุทธศาสนา ดังเช่น การพบพระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปะทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12- 13⁷ ในระยะแรกนั้นพุทธศาสนาแบบหินยานตามกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีได้เข้ามามีบทบาทต่อความเชื่อของชุมชนอีสานโดยปรากฏให้เห็นเช่น ศาสนสถานและเสมาที่ปรากฏเรื่องราวทางชาดก และ พุทธประวัติ และเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 ความเชื่อในกลุ่ม วัฒนธรรมพราหมณ์ ฮินดู ได้เข้ามามีบทบาท ต่อความเชื่อเรื่องนาคในบริเวณแถบอีสานนี้ นาคได้ถูกให้ความหมายในแง่ที่เป็นบริวารของ พระศิวะ และพระนารายณ์ ตาม ลัทธิไศวนิกาย และ ไชยอนิกาย ได้ปรากฏตามเทวาลัยทางศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู และพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เช่น สะพานนาคราชที่ทอดตัวลงมาจากเทวาลัยทางศาสนาพราหมณ์ และภาพสลักที่ปรากฏบนทับหลังแสดงเรื่องราวของนาคในตอนที่ถูกเกยขึ้นสมุทร เป็นต้น หลังจากนั้นอาณาจักรล้านช้างได้เข้ามา มีอิทธิพลเหนือดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงตอนบนน้อยอย่างน้อยน่าจะตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งถ้าหากเรายึดถือตามที่นักวิชาการหลายท่าน⁸ ที่ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า บริเวณแถบลุ่มน้ำโขงตอนบน (อันได้แก่ จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม) น่าจะอยู่ภายใต้อิทธิพลทั้งการปกครองและวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านช้างนับแต่รัชสมัย พระเจ้าฟ้างุ้ม(พ.ศ.1896-1916)* นอกเหนือไปจากอิทธิพลทางด้านการเมืองการปกครองแล้วบริเวณแถบนี้ยังได้รับอิทธิพลทางคติความเชื่อพุทธศาสนาซึ่งมาจากอาณาจักรล้านช้างด้วย โดยจะเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์บางอย่าง เช่น หลักศิลาจารึก และจารึกตามฐานพระพุทธรูปที่มีการกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนบน⁹ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เราได้เห็นภาพของการขยายตัวของผู้คนที่ย้ายเป็นชุมชน ตามเมืองต่างๆ ริมสองฝั่งโขงผ่านข้อความในจารึกที่กล่าวถึงการกัลปนาผู้คนเป็น ข้าวัด ข้าโอกาส ถวายแก้ววัดต่างๆ หรือการให้ชุมชนดูแลพุทธสถาน¹⁰ โดยกษัตริย์ ขุนนาง ซึ่งเป็นชนชั้นปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

⁷ สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, (2512), ศิลปะในประเทศไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์), หน้า 11.

⁸ ธวัช ปุณโณทก, (2532), ศิลปจารึกอีสานสมัยไทย ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยา และ ประวัติศาสตร์อีสาน (กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ.), หน้า 25-30.

* ดังปรากฏในหนังสือ ประวัติศาสตร์ลาวของ เดิม วิชาคย์พจนกิจ และนอกจากนี้ถ้าใช้การพิจารณาจากรูปแบบทางด้าน สถาปัตยกรรมทางศาสนสถานเราจะพบรูปแบบการสร้างพระบรมธาตุตามแบบอย่างศิลปะล้านช้างกระจายอยู่ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงตอนบน แต่เราจะไม่พบรูปแบบศาสนสถานเหล่านี้ปรากฏในบริเวณแอ่งโคราช หรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างซึ่งส่วนใหญ่จะปรากฏในลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบวัฒนธรรมขอม

⁹ ธวัช ปุณโณทก, (2532), ศิลปจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว: ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและ ประวัติศาสตร์อีสาน (กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ).

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

คติความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่ง ในการ ขยายตัวของอาณาจักรล้านช้าง ลงมายัง บริเวณแถบลุ่มน้ำโขง โดยปรากฏหลักฐาน เช่น ตำนาน พระบรมธาตุ ต่างๆ ที่ปรากฏจะเห็นว่า มีการสร้างพระบรมธาตุ อันเป็น สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาสมทบ บริเวณที่เป็นชุมชนดั้งเดิม ที่ ปรากฏคติเรื่องนาค ตามที่ชุมชนมีความเชื่อ นอกจากนี้แล้ว การสร้างพิธีกรรม บางอย่าง เช่นการ บูชาพญานาค ที่ปกปักรักษาบ้านเมือง โดยการนำเอาคติความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏอยู่ตามชุมชน บริเวณแถบลุ่มน้ำโขงมาสร้างความเป็นสากล โดยรังสรรค์พิธีกรรมขึ้น เช่น การลอยเรือไฟเพื่อ บูชาพญานาค และการสร้างให้นาค เป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนา และมีอำนาจในการสร้างบ้านเมือง ให้ กับ ผู้มีบุญญาธิการ ผู้มี ศีลธรรม ในการสืบทอดเมืองดังกล่าว ให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่ง สิ่งต่างๆเหล่านี้ ปรากฏ อยู่ในตำนาน พงศาวดาร สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ชนชั้นนำ ล้านช้างสร้างให้ผู้คนบริเวณ แถบลุ่มน้ำโขง ได้ปฏิบัติตาม เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในอาณาจักร

ในปัจจุบัน คติความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูก ทำหายอีกครั้ง แต่โดยบริบทใหม่ คือ กระแสทาง การท่องเที่ยวที่มีผลต่อคติเรื่องนาคโดย นาค ได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เพื่อสนองตอบต่อ สังคมบริโภค เมื่อผู้คนจากภายนอก ได้เข้ามาชมสินค้าทางวัฒนธรรมดังกล่าว เป็นผลให้ ความ เชื่อดังกล่าวได้ถูกตั้งคำถาม และทำหายจากภายนอก ดังนั้นชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ที่มีความ เชื่อ และอาศัยคติความเชื่อดังกล่าว เป็นส่วนหนึ่ง ของชุมชน เมื่อ คติความเชื่อหลัก ของชุมชนได้ ถูกตั้งคำถาม จากภายนอก เป็นผลให้ชุมชนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงได้สร้างสรรค์ และนำเอาพิธี กรรมที่มีอยู่ มาใช้เพื่อ เป็นการแสดงให้เห็นถึง คติความเชื่ออันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ของชุมชน บริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษา คติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในบริเวณ แถบลุ่มน้ำโขง ว่า มีพัฒนาการอย่างไร ซึ่งการขยายตัวลงมายังบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง มีส่วนสำคัญในการทำให้คติความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏ ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง มีความโดดเด่นขึ้น จากอิทธิพล ทั้งทางการเมือง วัฒนธรรม พุทธศาสนา ที่ขยายเข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำโขงซึ่งในล้านช้างพุทธศาสนา มีความเจริญมาตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 21 - 23 ซึ่งการขยายตัวเข้ามาดังกล่าว ทำให้ความเชื่อเรื่องนาค มีพัฒนาการ อย่างไร และเมื่อมาถึงปัจจุบันคติความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นสัญลักษณ์ทางการท่องเที่ยว เป็นผลให้คติเรื่องนาคบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงถูกปรับเปลี่ยนไปในทิศทางใด

สมมุติฐาน ในการศึกษา

1 นาคเป็นสัญลักษณ์ ที่สัมพันธ์ กับระบบความเชื่อ ดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ในแถบลุ่มน้ำโขงจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของจารีต ประเพณีทางพุทธศาสนา อย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีคำอธิบายว่านาค คือผู้ที่บวชเป็น พระ และยังเป็นเทพารักษ์ปกปักรักษา พุทธศาสนา เช่น พระบรมธาตุ

2 ในปัจจุบัน ได้มีการเพิ่มความหมาย ของนาค ให้สอดคล้องกับคำอธิบายใหม่ที่ปรากฏในเค้าโครงทางประวัติศาสตร์ ฉบับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.) โดยนาคได้กลายเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏอยู่ในลุ่มน้ำโขง

ขอบเขตการศึกษา

ทำการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องนาคในบริเวณอีสานแถบลุ่มน้ำโขงเริ่มตั้งแต่ยุคที่มีการปรับความเชื่อเรื่องนาคประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงปัจจุบัน ในพื้นที่บริเวณแอ่งสกลนคร คือบริเวณจังหวัด หนองคาย อุดรธานี นครพนม สกลนคร

วิธีการศึกษา

จะทำการศึกษาจากหลักฐานประเภทต่างๆ ทั้งเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรอง การลงเก็บข้อมูลตามพื้นที่ต่างๆ

เอกสารชั้นต้น

ตำนาน

สถาบันกษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างมักจะเอาเรื่องบอกเล่าซึ่งชาวลาวสืบต่อกันมาหลายคนมาเรียบเรียงขึ้นเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เรียกว่า "ตำนาน" "พื้น" และ "นิทาน" เราไม่ทราบแน่ชัดว่าศัพท์เหล่านี้มีความหมายแตกต่างกันอย่างไร นอกจากนี้ ยังมีคำว่า "พงศาวดาร" อีกด้วย ที่แท้จริง เนื้อหาของเอกสาร "ตำนาน" "พื้น" และ "นิทาน" และ "พงศาวดาร" นั้นนิยมใช้กันตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม ในการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาขอเรียกประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทนี้ว่า "ตำนาน"

ตำนานเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ลาว ช่วงต้นเพราะให้ข้อมูลพื้นฐานที่มีประโยชน์ในการทราบถึงเค้าโครงทางประวัติศาสตร์ เช่น ปีประสูติ เสวยราชสมบัติและสิ้นพระชนของกษัตริย์องค์ต่างๆ พร้อมด้วยเหตุการณ์สำคัญๆ ต่างๆ แต่ต้องเข้าใจ

ด้วยว่าเอกสารเหล่านี้ยังมีข้อจำกัดค่อนข้างมากในการใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ นั้นมักจะเน้นการบันทึกสภาแทรกวงค์ว่านเครือและสัมฤทธิ์ผลของกษัตริย์องค์ต่างๆ เป็นพิเศษ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์และการปกครองแผ่นดินของกษัตริย์เท่านั้น ฉะนั้น การเรียบเรียงเอกสารเหล่านี้ ผู้เขียนย่อมตอบสนองความต้องการของผู้ปกครอง กล่าวอีกแนวหนึ่งได้ว่าตำนานนี้สะท้อนให้เห็นทัศนคติที่มีต่ออดีตและเจตนารมณ์ทางการเมืองของผู้ปกครองมากกว่าจัดบันทึกเหตุการณ์ต่างๆทางประวัติศาสตร์ตามที่เป็นจริง

ธิดา สาระยา ได้จัดกลุ่มตำนานไว้ 4 กลุ่ม คือ ¹¹

กลุ่มแรก คือ ตำนานประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประวัติภูมิศาสตร์ของภาคเหนือ และอาณาบริเวณใกล้เคียง มองผ่านการเลียบโลกของพระพุทธเจ้าไปตามสถานที่ต่างๆ ในระยะเวลาตั้งแต่อดีตกาลอันไกลโพ้นมาจนถึงสมัยเชียงใหม่

กลุ่มที่สอง เกี่ยวกับ ความเป็นมาและการตั้งหลักแหล่งของผู้คนในแถบนี้ เรื่องราวแห่งศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อเดิม และธาตุสถานทางพุทธศาสนาทั้งหมดเรียงลำดับเวลาตามสายสกุลวงศ์

กลุ่มที่ สาม เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองและวัดธาตุสถานทางศาสนาส่วนใหญ่ เน้นเรื่องการสถาปนาพระบรมธาตุบางที่เรียกตำนานพระธาตุ

กลุ่มที่ สี่ เป็นตำนานเมืองซึ่งกล่าวถึงสายสกุลวงศ์ของเจ้าเมืองเน้นรายละเอียดมากกว่าที่ปรากฏในตำนานพระธาตุ

ตำนานในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ที่สำคัญ ได้แก่ อูร์งคธาตุ เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของบ้านเมืองในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง และเนื้อหาส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับ พระบรมธาตุ ที่สำคัญ ได้แก่ พระธาตุพนม ซึ่งการเรียบเรียงตำนานพระธาตุพนม นั้น มีความสอดคล้องกับสิ่งที่ ธิดา สาระยา ได้จำแนกไว้จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ผู้ศึกษา จะได้นำมาเพื่อ ใช้ในการพิจารณา ตำนาน ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

จารึก

หลักฐานประเภทจารึกก็มีความสำคัญมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ลาว เพราะเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่ไม่มีการคัดลอกสืบต่อๆ มาในสมัยหลังจึงมีความคลาดเคลื่อนของเนื้อหาสาระน้อยกว่าหลักฐานประเภทอื่นๆ แต่วัตถุประสงค์ในการสร้างจารึกส่วนใหญ่ก็เพื่อจดบันทึกกิจกรรมทางพุทธศาสนา เช่น เรื่องการกัลปนาคน ที่ดิน วัตถุสิ่งของให้แก่วัด เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้จึงไม่

¹¹ ธิดา สาระยา, 2539, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ), หน้า 96.

ได้กล่าวถึงเรื่องราวด้านอื่นๆ โดยตรง นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับหลักฐานที่เขียนลงในวัตถุเนื้ออ่อนชนิดอื่นๆ เช่น ใบลาน พับสา กระดาษ เป็นต้น เห็นได้ว่าจารึกที่มีพื้นที่สำหรับการจดบันทึกจำกัดมากประกอบกับความยากลำบากในการเขียนลงในสมุดเนื้อแข็ง จารึกแต่ละชิ้นจึงมีปริมาณข้อมูลจำกัดและไม่สามารถกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ อย่างกว้างขวางและละเอียด

เอกสารชั้นรอง

งานวิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้องับเรื่องนาคนั่งเรือต่าง ๆ เช่น นิทานปรัมปรา, นิทานพื้นบ้าน, ประวัติศาสตร์อีสาน, ประวัติศาสตร์ลาว, อนุสาร อ.ส.ท. คู่มือท่องเที่ยวประจำจังหวัด ต่างๆ

งานศึกษาเรื่องนาที่ผ่านมา

งานทางประวัติศาสตร์ เช่นงานของ ธิดา สาระยา ก็ได้อธิบายว่า “ เรื่องต่างๆในพงศาวดารเมืองล้านช้าง และตำนานเมืองสุวรรณโคimbra กล่าวถึงกลุ่มชนชั้นดั้งเดิมที่มีความเชื่อต่างกันไป ที่สำคัญคือ

“ ความเชื่อเกี่ยวกับผี แถน นาคและพุทธศาสนา ซึ่งในที่สุดแล้วได้ผสมผสานเป็นวัฒนธรรม ทางความเชื่อร่วมของพวกเขาไท-ลาว ซึ่งได้ตั้งแคว้นในลุ่มแม่น้ำโขง เรียกอาณาจักรล้านช้าง การนับถือพวงนาค เป็นความเชื่อรูปแบบหนึ่งที่แพร่หลายอยู่ในหมู่พวกเขา กล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องนาค เป็นความเชื่อเชิงสัญลักษณ์สำหรับผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขงบริเวณแถบนี้”¹²

งานของธิดา สาระยา เป็นงานที่พยายามให้ความหมายนาคนั่งเรือในฐานะที่เป็นความเชื่อเชิงสัญลักษณ์ของผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขงซึ่งเป็นงานทางประวัติศาสตร์ชิ้นหนึ่งที่มีการอธิบายเรื่องนาคนั่งเรือสัมพันธ์กับความเชื่อของผู้คนจึงเป็นงานหนึ่งแสดงถึงความเชื่อเรื่องนาคนั่งเรือที่ไม่ได้หลุดลอยจากบริบททางประวัติศาสตร์

งานของ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้อธิบายความหมาย " นาค" จากอุรังคินทาน ว่า " กลุ่มชนโบราณที่อาศัยอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย... ในขั้นแรกมีลัทธิทางศาสนาแบบ นับถือผี และการบูชานาคเป็นสำคัญ ต่อมาเพื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายมาจากลุ่มน้ำชี ผ่านหนองหานหลวงเข้ามา ประชาชนส่วนใหญ่ก็หันมานับถือพุทธศาสนา แต่ยังคง

¹² ธิดา สาระยา, (2538), **เมืองประวัติศาสตร์ : เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสะเกษ** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ), หน้า 107.

รักษาเดิม คือการบูชาพระยานาคอยู่ นาคจึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบคู่ไปกับพุทธศาสนา”¹³ หรือ การเป็นสัญลักษณ์ที่แทนการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนลงมา จากบริเวณตอนใต้ของจีน โดยผ่านการค้ำค้ำวักแม่น้ำของนาค ดังที่ปรากฏอยู่ในตำนานสุวรรณโคมคำ และอุรังคธาตุ

งานของนักวิชาการลาว หุมพัน รัตนวงศ์ ที่กล่าวไว้ในบทความ เรื่อง “นาค (นาคะ) และความเชื่อเรื่องชนชาติลาว” โดยมีการแสดงให้เห็นว่า ที่มาของความเชื่อเรื่องนาคมีอยู่สองที่มา คือ นาคที่มาจากความเชื่อที่มาจากบรรพชนของชนชาติอ้ายลาว อีกทางหนึ่งจากอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มาจากอินเดีย ซึ่งเผยแพร่เข้ามาในลาว หุมพัน รัตนวงศ์ ได้เน้นการอธิบายในส่วนที่ว่า นาคเป็นเชื้อสายที่มาจากบรรพชนของชนชาติอ้ายลาว โดยอาศัยจากตำนาน และนิทานลาว รวมทั้งเรื่องเล่าที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในท้องถิ่น แล้วอธิบายว่า

“ ข้อความต่างๆที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในท้องถิ่น แสดงให้พวกเราเห็นแจ้งว่า นาค (นาคะ) พร้อมด้วยสถานที่ต่างๆ เหล่านั้น เป็นเพียงชื่อที่ยืมมาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้แก่ท้าวพระยาที่เป็นผู้ปกครองแคว้นในเวลานั้น และยังคงกล่าวอีกว่า นาคะ ไม่ใช่ งู หรือเงือก แต่กลับหมายถึงคนลาว และตระกูลของคนลาว เป็นนาค¹⁴

จากงานสองเล่มนี้ เราจะพบการอธิบายนาคที่เข้าไปสัมพันธ์กับ ความเป็นศาสนาดั้งเดิมที่มีมาในสังคมแถบนี้ ซึ่ง ถ้าเราศึกษาจะพบว่า ศาสนาดั้งเดิมนั้น เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับลัทธิความอุดมสมบูรณ์ การนับถือบูชา ธรรมชาติ สัตว์ต่างๆ เช่น งู กบ ส่วนนาคเป็นการเข้ามาผสมกลมกลืนในตอนหลังจากการได้รับอิทธิพลภายนอกทั้งพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนา

นอกจากนี้ นักมานุษยวิทยาชาวต่างประเทศยังได้ตีความหมายของนาค โดยการนำไปสัมพันธ์กับ ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง เช่น งานการศึกษาเรื่อง “ Myth and rite : and the Naga symbol and the rocket Festival “ ของ S.J Tambiah ได้โยงเอานิทานปรัมปราเรื่องผาแดงนางไอ่ กับ ประเพณี เรื่องบุญบังไฟ เข้ามาโยงกันโดยอาศัยการอธิบายผ่านสัญลักษณ์อย่างพญานาค ซึ่งก็น่าจะเป็นคำให้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับแนวความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏออกมาในพิธีกรรม¹⁵

¹³ ศรีศักร วัลลิโภดม, (2533), **แอ่งอารยธรรมอีสาน** (กรุงเทพฯ : มติชน), หน้า 23.

¹⁴ หุมพัน รัตนวงศ์, (2536), “ นาค (นาคะ) และความเชื่อของชนชาติลาว ” **วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม** , ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม) : หน้า 107 - 116 .

¹⁵ Tambiah S J, (1970), **Myth and rite : and the Naga symbol and the rocket Festival In Buddhism and Sprit Cults in North - East Thailand** (Cambridge University Press).

งานเขียนที่รวบรวมเรื่องราวของ นาค จากวรรณกรรมพื้นบ้าน นิทาน นิยาย ตำนานท้องถิ่นต่างๆ พงศาวดาร งานศึกษาเหล่านี้เช่น บทความเรื่อง นักชัตว์ปีใหม่ (สายสุนีย์ สุขเนตร)¹⁶ สัตว์นิยาย ,พญานาค (ส.พลายน้อย)¹⁷ ซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ในการดูคำอธิบายเรื่องนาคว่าส่วนใหญ่เวลาอธิบายนาค ปรากฏไปในแนวทางทิศทางใดนำไปผูกกับระบบความเชื่อทั้งพุทธศาสนาที่ปรากฏในชาติกับ ความเชื่อทางคติพราหมณ์

ยังมีกลุ่มที่อธิบายนาคจากงานศิลปกรรมที่ปรากฏเช่นงานของ จำนง กิตติสกุล¹⁸ ที่อธิบายนาค ที่เป็นประติมากรรมที่ประดับอยู่ใน สิม ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยนำเอาสิม ไปสัมพันธ์อยู่กับคติความเชื่อที่รับมาจากอินเดีย ทั้งพุทธศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู และนำไปให้ความหมายของการที่นาคสัมพันธ์กับน้ำ การให้น้ำ และความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะพบนาคประดับอยู่ตามซ้อฟ้า นาคสำรวย นาคลำยอง นาคหางหงส์ อยู่ตามสิม อันเปรียบเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุ ที่ตามระบบจักรวาล แบบพุทธศาสนาเป็นแกนกลางของจักรวาลนอกจากนี้ยังมีการแปลความหมายของนาคไปในแบบผู้พิทักษ์รักษาในการประดับนาคในแบบทวารบาลและเป็นตัวเชื่อมอยู่ระหว่าง สวรรค์ กับ มนุษย์ โดยคิดดังกล่าวนี้ เป็นการปกป้องจากศัตรู โดยการประดับนาคในที่ต่างๆ นี้ เป็นการให้พญานาคเป็นผู้ทำการป้องกันอันตรายทั้งที่มีตัวตน และ ไม่มีตัวตน เพราะมีความเชื่อกันว่า พญานาค เป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์ สามารถให้ความคุ้มครองได้ ซึ่งตามคติความเชื่อของคนในชุมชนนั้น มีความเชื่อกันว่า นาค เป็นสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์อภินิหารมากมาย เห็นสมควรนำมาประดับยังบริเวณรอบนอกอาคาร เพื่อป้องกันอันตรายจากภัย สิ่งเลวร้ายที่จะมารบกวนสงฆ์ จะได้รับการคุ้มครองจากนาคผู้มีอิทธิฤทธิ์ สิมวัดจึงใช้นาคเป็นที่ปกป้องรักษาพุทธสถาน

จะพบว่าการอ้างความหมายของนาคนั้น อิงกับคติจักรวาล(cosmology) ทางพุทธศาสนาการอธิบายนาค แบบอินเดีย มาใช้ในการตีความนาค ในการเป็นตัวเปลี่ยนผ่าน ระหว่างโลกทั้งสอง คือ สวรรค์ กับ โลกมนุษย์

กลุ่มงานเหล่านี้เป็นการอธิบายความหมายของนาคในเชิงที่เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายที่แน่นอนตายตัวไม่ปรากฏความปรับเปลี่ยนความหมายไปตามบริบทรอบด้าน ความหมายของกลุ่มงานเหล่านี้ยังขาดการวิเคราะห์ความหมายของนาคในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้นในงานของผู้วิจัยจึงต้องการแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องนาคที่ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทต่างๆ

¹⁶ สายสุนีย์ สุขเนตร, (2519), " นักชัตว์ปีใหม่" อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 16ฉบับที่6 (6 มกราคม) : หน้า 45- 52 .

¹⁷ สมบัติ พลายน้อย., (2510), สัตว์นิยาย (กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น).

¹⁸ จำนง กิตติสกุล, (2533), ประติมากรรมรูปนาคประดับสิม ในเขตอีสานเหนือ (ปริญญา นิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม).

ในความหมายที่เป็นสัญลักษณ์งานหนึ่ง คืองานของ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา ในเรื่อง " Naga : Cultural Origin in Siam and West Pacific " หรือในชื่อไทยว่า น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย โดยอาศัยการตีความหมายสัญลักษณ์รูปนาค จากงานสถาปัตยกรรม อธิบายความหมายของนาคว่านาคนั้นคือธาตุน้ำ ลวดลายศิลปะและสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏ ในงานสถาปัตยกรรม สามารถแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับระบบจักรวาลและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง ในการเปลี่ยนรูปแบบเขาพระสุเมรุ และมหาสมุทรที่อยู่รายรอบน้ำเข้าสู่ลักษณะทางสถาปัตยกรรมนั้น ในส่วนที่กำหนดให้เป็นน้ำ หากมีการใช้น้ำจริงๆก็จะเป็นการยุ่งยากดังนั้นจึงมีการสร้างสัญลักษณ์ อย่างพญานาคขึ้นมาแทน สุเมธ ตีความหมายของช่อฟ้า ที่ปรากฏอยู่ว่า แท้จริงแล้ว ช่อฟ้าควรเป็นพญานาค เพราะเป็นความหมายที่โยงกลับไปถึงเหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่ในระบบจักรวาล กล่าวคือ เรื่องการกวนเกษียรสมุทร โดยพระวิษณุ หรือการต่อสู้ระหว่างพระอินทร์กับพญานาคบนเขาพระสุเมรุ ทำให้นาคต้องพ่ายแพ้ต้องปล่อยน้ำให้ไหลลงมาเลี้ยงโลก¹⁹ งานของสุเมธ ก็เป็นอีกงานหนึ่ง ที่ใช้คติทางศาสนาตีความเรื่องนาคจากสัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรม แล้วไปผูกโยงกับคติจักรวาล

จิตร ภูมิศักดิ์ ได้กล่าวถึงเรื่องนาค ในหนังสือ " ความเป็นมา ของคำ สยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมชื่อชนชาติฯ " โดยอาศัยวิธีการทางนิรุกติศาสตร์มาใช้ในการอธิบายว่า " นาค " เป็นคำที่ใช้เรียกชื่อชนเผ่าหนึ่งกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ทางตะวันออกสุดของอินเดีย ดินพรมแดนพม่า อยู่บริเวณเทือกเขา นาค (Naga Hill) เดิมเป็นส่วนหนึ่งของอัลลัม คำเรียกชื่อนี้ในภาษาฮินดู ฮิสตานี เรียกว่า นัค แปลว่า ชนชาวเขา แต่ภาษาของชาวนาค แปลว่า คนการสืบค้นความหมายของคำเมื่ออิงกับ ประเพณีปฏิบัติของพุทธศาสนาเรื่องการบวชนาค ทำให้เห็นว่า สังคมอินเดีย นอกจากจะแสดงวรรณะทางชนชั้นของตนอย่างเด่นชัดยังมีการปฏิเสธความเป็นชนเผ่าบางกลุ่มอีกด้วย²⁰

งานวิทยานิพนธ์

จากการศึกษาของ ยมโดย เพ็งพงศา²¹ และ อรพิมพ์ บุญอุภา²² จากการศึกษาทั้งสองชิ้นนี้ มีความคล้ายคลึงกันในการต้องการอธิบายคติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏ ในคัมภีร์ทั้งจากพุทธ

¹⁹ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, (2529), น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช).

²⁰ จิตร ภูมิศักดิ์, (2539), ความเป็นมา คำสยาม ไทย ลาว และ ขอมและลักษณะทางสังคมชื่อของชนชาติ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม).

²¹ ยมโดย เพ็งพงศา,(2521), ครุฑและนาค ในวรรณคดีบาลีสันสกฤต (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชา บาลีสันสกฤต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

ศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ซึ่ง จากงานศึกษาทั้งสองชิ้นนี้ แม้ไม่ได้มีพื้นที่ในการศึกษา เรื่องนาค ในบริเวณลุ่มน้ำโขง แต่อย่างน้อย งานทั้งสองชิ้น ก็เป็นประโยชน์ ให้กับผู้ศึกษาได้ทราบถึงคติ ความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา

นอกจากนี้ พิเชษฐุ สายพันธ์ ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ นาคในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงไว้ใน เรื่อง " นาคาคติ " อีสานลุ่มน้ำโขง " ที่ดูพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค โดยดูผ่านพิธีกรรมบูชา สัตตนาคา ในจังหวัดนครพนม อธิบายโครงสร้างทางสังคม ในปัจจุบัน โดยพิธีกรรมดังกล่าวนี้ พิเชษฐุได้ทำการอธิบายว่าไปสัมพันธ์ชุมชนหรือผู้คนในท้องถิ่นนครพนม จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ส่วนหนึ่งของงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการนำเอาชุมชน ไปผูกพันเข้ากับ ความเชื่อเรื่องนาค ในลุ่มน้ำโขง²³ ดังนั้นจากงานวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่มที่ผ่านมา ยังไม่มีงานชิ้นใดที่ อธิบายนาค เข้ามาสัมพันธ์กับสาระทางประวัติศาสตร์ โดยดูทั้ง มิติทางเวลาของประวัติศาสตร์ และ พื้นที่ศึกษาและผู้คน ที่เกี่ยวข้อง คติความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏ ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงมิได้ เป็นภาพที่หยุดนิ่ง แต่ คติเรื่องนาค เหล่านั้น ต่างมีพลวัต ทั้งในช่วงที่อาณาจักรล้านช้างมีอิทธิพล เหนือบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง และในปัจจุบัน ที่คติเรื่องนาคถูกบริบททางการท่องเที่ยวเป็นส่วนที่ทำให้ คติเรื่องนาค ได้ถูกนำมาใช้เพื่อยืนยันถึงคติความเชื่อ ของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

²² อรพิมพ์ บุญอาภา , (2524), **นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา บัณฑิต สาขาวิชา ภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

²³ พิเชษฐุ สายพันธ์, (2539), **นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง** (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหบัณฑิตคณะ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).